

Kryteria rekonstrukcji dyspozycji zabytkowych organów w kościele św. Andrzeja w Olkuszu

Dzisiaj podziwiamy wygląd i brzmienie organów (nad wejściem głównym do kościoła) budowanych w latach 1611 - 1634 przez Hansa Humla i Jerzego Nitrowskiego. Jednak przed 1972 r. instrument ten stał bezużyteczny i kompletnie niesprawny. Wstępne badania organów przeprowadził słynny organista i muzykolog hiszpański ks. prof. Garcia Loverra. Być może, jego opinia i zachęta spowodowały przeprowadzenie dokumentacji fotograficznej w latach 1972-74. Podpisano również umowę w sprawie konserwacji organów pomiędzy wojewódzkim konserwatorem zabytków w Krakowie a Przedsiębiorstwem Państwowym Pracowni konserwacji Zabytków w Krakowie. W 1975 r. wykonano badania akustyczne w oparciu o to, co jeszcze wydawało jakiegokolwiek dźwięki. Bardziej konkretne prace rozpoczęto od postawienia rusztowania wokół organów i demontażu organów w 1976 r. W latach 1976-80 zajmowano się konserwacją elementów drewnianych organów i balustrady chóru muzycznego oraz dokumentacją rysunkową i fotograficzną. Mgr Kazimierz Ślawski, chociaż z wykształcenia był historykiem sztuki, rozpoczął dokumentację instrumentoznawczą. Została ona przerwana na skutek wyjazdu K. Ślawskiego za granicę. Dalszą dokumentację instrumentoznawczą przejął o. Waldemar Kapeć. Kazimierz Czepiel określił następująco prace wykonane przez o. Waldemara Kapecia w latach 1983-85: "Wstępne badania instrumentu wykonał zespół pracowników Pracowni Konserwacji Organów pod

kierunkiem mgr Kazimierza Ślawnickiego, a materiały opracował i zinterpretował dr muzykologii o. Waldemar Kapeć." (w: Późnorennesansowe organy Hansa Humla w kościele w Olkuszu, folder wydany z okazji przekazania do użytku i poświęcenia organów, Olkusz 1992, s. 9). Nie podano jednak, po sprawiedliwości, że o. Waldemar Kapeć musiał najpierw sprawdzić wykonaną już dokumentację i wiele braków uzupełnić. Gdyby było inaczej, wtedy interpretacja badań historycznych, instrumentoznawczych i propozycje rekonstrukcji, co też przemilczano, nie miałyby wystarczającego uzasadnienia. O tym można przekonać się na podstawie lektury "Dokumentacja instrumentoznawcza organów z kościoła parafialnego p. w. Andrzeja w Olkuszu", P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków, Oddział w Krakowie, Pracownia Konserwacji Organów Zabytkowych, Kraków 1985. W latach 1986-1990 nastąpiła przerwa w konserwacji olkuskich organów z powodów finansowych. W 1990 r. wznowiono konserwację i zakończyła się ona w 1992.

Jakie więc były kryteria rekonstrukcji organów w Olkuszu?

1. Analiza dokumentacji historycznej wykonanej przez mgr Aldonę Sudacką.
2. Analiza inskrypcji odczytanych wewnątrz organów.
3. Analiza struktury kłoców piszczałkowych.
4. Ustalenie, które głosy jako pierwotne pozostają w organach i jakie należy zrekonstruować.

Co wniosła do rekonstrukcji organów dokumentacja historyczna?

Mgr A. Sudacka odnalazła akta wizytacyjne archidiecezji krakowskiej i inwentarze kościoła, w których znajdowały się wzmianki o olkuskich organach i informacje o przeprowadzonych remontach. Najcenniejszym jednak dokumentem dla rekonstrukcji organów, jako materiał porównawczy, było odnalezienie opisu i dyspozycji organów Hansa Humla w kościele św. Jakuba w Lewoczy na Słowacji. Dyspozycja organów z Lewoczy pomogła w odczytaniu i rekonstrukcji dyspozycji dla organów Olkuszu, np.: jakie układy chórów miały Mixtury Humla.

Dyspozycja organów Humla w Lewoczy

Manual	Pozytyw	Pedał
Principal 8'	Quintadena 8'	Subbass 16'
Hohlflöte 8'	Principal 4'	Octav 8'
Schweitzerpfeife 8'	Subflöte 4'	Hohlflöte 8'
Octav 4'	Octav 2'	Superoctav 4'
Blöckflöte 4'	Spielflöte 2'	
Superoctav 2'	Mixtur 3 fach 1'	
Gemshorn 2'	Cimbel 3 fach	
Rossquint 1 ?'	Tierfregal 8'	
Mixtur 8 fach 2'		
Cimbel 5 fach		

Inskrypcje wewnątrz olkuskich organów

W dokumentacji historycznej zostały podane inskrypcje na zewnątrz szafy organowej. Tymczasem jest ich o wiele więcej wewnątrz organów: na piszczalkach, na klocach piszczalkowych, ławkach (stojakach) i na wewnętrznych ścianach szafy. Podają one nazwy głosów organowych i wysokości brzmienia piszczalek oraz informacje o wykonywanych remontach.

Niezwykle cenna inskrypcja została znaleziona na desce wspólnej dla traktury manual i pedału, która wyjaśniła pierwotny układ głosów pedałowich: principal, octav, rorfleth, subqint, rorfleth, supraoctav, mixtur, pomorth. Tak więc można było ustalić zmiany dokonane podczas późniejszych remontów.

Co wniosła do rekonstrukcji analiza kloców piszczalkowych?

Kloce piszczalkowe są wykonywane z grubych desek, ponieważ wewnątrz nich znajdują się kanaliki doprowadzające powietrze z wiatrownicy do piszczalek ustawionych na tych klocach. Zmiany zauważone w budowie kłoca świadczą, że w późniejszym okresie przeznaczono ten kloc dla innego głosu lub głosu mieszanego o innej liczbie chórów. W sekcji manualu na klocu V (licząc od przodu organów) ostatnio na doklejonej desce była ustawiona Mixtura 3-chórowa. Z analizy kłoca wynika, że pierwotnie była na tym miejscu Mixtura 5-chórowa. Również stan kłoca VI wskazuje, że także w tym miejscu były piszczalki o innej menzurze. W sekcji pedałowej przekształceniom uległy kloce IV i V. Ostatnio na klocu IV znajdowały się piszczalki Holfletu 8'. W dolnej jednak warstwie tego kłoca widać było otwory dla głosu 6-chórowego (Mixtury). Na klocu V zostały doklejone nad pierwotnymi otworami drewniane, aby można było pomieścić później ustawione piszczalki Subbassu 16'. Natomiast w sekcji pozytywu przekształceniom został poddany kloc III. Z

analizy wynikało, że jest on zlepkiem składającym się z 4 wąskich klocków, a trzy spośród nich ma wspólne otwory. Zagadką pozostało, jaki głos znajdował się na II klocu - brak piszczałek.

Ocena wiekowa głosów po demontażu organów

Głosy w sekcji manuału (II klawiatura):

Pryncypał 8' (w prospekcie) - I poł. XVII w.
 Rurflet 8' - j.w.
 Salicynał 8' - j.w.
 Gamba 8' - dodana w XX w.
 Oktawa 4' - I poł. XVII w.
 Rurflet 4' - j.w.
 Spicflet 4' - j.w.
 Kwinta 3' - j.w.
 Superoktawa 2' - j.w., ale uzupełniana piszczałkami z innych kompletów
 Spicflet 2' - j.w.
 Mixtura 3x - piszczałki z I poł. XVII w. I późniejsze
 Cymbał 5x - tzw. niestrojony (w jednej nóżce o kształcie grzyba borowika zostały wetknięte piszczałki), zachowało się 18 piszczałek, brak 22.

Głosy sekcji pozytywu (I klawiatura):

Kwintadena 8' - I poł. XVII w.
 Holflet 8' - z przełomu XVIII i XIX w.
 Pryncypał 4' (prospekt) - I poł. XVII w.
 Flet minor 4' - przełom XVIII i XIX w.
 Rurflet 4' - I poł. XVII w.
 Oktawa 2' - I poł. XVII w., piszczałki z dawnej Mixtury pedałowej
 Rurflet 2' - I poł. XVII w.
 Cymbał 3x - j.w., ale zachowała się jedna piszczałka

Głosy sekcji pedałowej:

Subbass 16'- z przełomu XVIII i XIX w.
 Pryncypał 16' (prospekt) - I poł. XVII w.
 Oktawa 8' - j.w.
 Rurflet 8' - j.w.
 Holflet 8' - z przełomu XVIII i XIX w.
 Kwinta 6' - z I poł. XVII w.
 Superoktawa 2' - prawdopodobnie z końca XVII w.

Rurflet 4' - I poł. XVII w.
Cymbał - brak

Na filarach najbliższych chórowi muzycznemu znajdują się dwie pojedyncze piszczałki z I poł. XVII w., które należą do urządzenia zwanego Tympanem (Bęben).

Jaka ma być dyspozycja po rekonstrukcji?

Dyspozycja organów olkuskich proponowana w dokumentacji instrumentoznawczej opierała się na wielu jeszcze innych szczegółach. Podczas dyskusji na plebanii w Olkuszu w 1991 r. za wielu było "specjalistów" z różnymi pomysłami. "Najciekawsze" pochodziły od tych, którzy nie przeczytali przedstawionej dokumentacji.

W dokumentacji instrumentoznawczej została zaproponowana następująca dyspozycja (nazwy podane wg kolejności na wiatrownicy):

Manual	Pozytyw	Pedał
Pryncypał 8'	Pryncypał 4'	Pryncypałbas 16'
Cymbał 5 x	Kwintadena 8'	Cymbał 5x
Rurflet 8'	Rurflet 4'	Rurflet 8'
Salicynał 8'	Kwinta 1 1/3'	Oktawa 8'
Oktawa 4'	Rurflet 2'	Kwinta 6'
Szpicflet 4'	Oktawa 2'	Superoktawa 4'
Superoktawa 2'	Flet minor 4'	Mixtur 6x 4'
Rurflet 4'	Flet minor 2'	Pomort 16'
Kwinta 3'	Regał 8'	
Mixtura 5x 1 1/3'	Mixtura 3x 1'	
<i>rep. na c1</i>		
Szpicflet 2'		
Szałamaja 8'		

W 1992 r. opiekę merytoryczną nad dalszą rekonstrukcją organów przejął ks. J. Chwałek. Zdecydowano wtedy, jakie głosy językowe mają być w organach. W miejsce proponowanego głosu Szalamaja w manuale ustawiono Trompet, zamiast Regału w pozytywie - Krumhorn, Scharf zamiast Mixtury i w pedale dodano Cornett. Nazwy głosów zostały wypisane w oparciu o wersję zaczerpniętą z dzieła Michała Praetoriusa "De organogaphia" z 1619 r. Organy zostały nastrojone wg stroju nierównomiernie temperowanego $a_1 = 490$ Hz.

Obecna dyspozycja organów

Manual	Pozytyw	Pedał
Principal 8'	Quintadena 8'	Principal Bass 16'
Rohrflöite 8'	Principal 4'	Gross Octava 8'
Salicinal 8'	Rohrflöite 2'	Rohrfloite 4'
Octava 4'	Quinta 1 ?'	Super Octava 4'
Spitzflöite 4'	Scharp 3 fach	Gross Mixtur 6 fach
Rohrflöite 4'	Zimbel	Pomort 16'
Quita 3'	Zincken Discant 8'	Cornet 2'
Super Octava 2'	Krumbhorn 8'	
Spitflöite 2'		
Mixtur 6 fach,		
Cimbel		
Trommeten 8'		

Instrument przywrócono do dawnej świetności. Ze względu na strój można na nim wykonywać jedynie utwory bardzo starych mistrzów. Po prawej stronie prezbiterium znajdują się późniejsze organy firmy W. Truszczyńskiego, które są wykorzystywane do liturgii.

Przedstawione organy stały się obiektem muzealnym.

O organach w Olkuszu można jeszcze znaleźć informacje w:

1. Gołos J., Polskie organy i muzyka organowa, Warszawa 1972.
2. Kapeć W., Organy w Olkuszu, w: O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich, Katowice 1993 (referaty z sympozjum historyków sztuki na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach).
3. Kapeć W., Rekonstrukcja dyspozycji zabytkowych organów w kościele św. Andrzeja w Olkuszu, w: Organy i muzyka organowa, Gdańsk 1986 (Akademia Muzyczna w Gdańsku, Prace specjalne 40).
4. Smulikowska E., Prospekty organowe w dawnej Polsce, Wrocław 1989.

o. Waldemar Kapeć OP